

УДК 343.163

О.І. НАЗРУК, прокуратура міста Луцька

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТУ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ВИМОГ ЗАКОНУ ЩОДО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ЗЛОЧИНОМ

Ключові слова: предмет, прокурорський нагляд, додержання законів, відшкодування шкоди, цивільний позов

Будь який злочин, так чи інакше заподіє шкоду охоронюваним законом суспільним відносинам. Потерпілій від злочину особі важливими є саме реальність та обсяги відшкодування такої шкоди. Ці два критерії перебувають у прямій залежності від ефективності та своєчасності дій органів дізнання та досудового слідства. В той же час, у практичній діяльності зазначених органів є чимало недоліків, зокрема, в багатьох випадках питання відшкодування шкоди потерпілому відходять на другий план перед питаннями розслідування злочину.

Бажаючи захистити права потерпілих, законодавець, як одну з гарантій такого захисту, передбачив прокурорський нагляд за додержанням вимог закону щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, який є складовою конституційної функції органів прокуратури – нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, і знаходить свій прояв саме на стадії досудового слідства. В той же час, прокурорський нагляд в даній сфері виступає спонукаючим фактором для здійснення діяльності органами дізнання та досудового слідства на належному рівні.

Нагляд прокурора за додержанням вимог закону щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем в теорії прокурорського нагляду є малодослідженим, що породжує ряд

проблемних питань при його теоретичному вивченні та практичній реалізації. Важливими здобутками в даній сфері є праці: В.А. Азарова, Н. Анікіної, А.М. Бойка, Я.О. Клименка, В.Т. Маляренка, В.О. Навроцького, В.Т. Нора, М. Орлова, Т.М. Присяжнюка, В.Б. Сегедина та інших вчених. Основна ж увага в статті зосереджена на особливостях та проблемах предмету нагляду прокурора за додержанням вимог закону щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, що є метою статті. Її новизна полягає в теоретичному обґрунтуванні поняття предмету прокурорського нагляду за додержанням вимог закону щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем та окреслених проблемних питаннях законодавства в даній сфері, з метою їх усунення.

Загалом, предмет прокурорського нагляду в теорії правової науки визначений як додержання та правильне застосування Конституції України та законів України юридичними та фізичними особами. Службове призначення даного поняття полягає у використанні його для розмежування галузей прокурорського нагляду [1, с.19].

Згідно ст.29 Закону України «Про прокуратуру», предметом нагляду за законністю дій органів, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, є дотримання законів цими органами [2]. Чинний Кримінально-процесуальний кодекс України (далі – КПК України), закладаючи основи прокурорського нагляду в кримінальному процесі, не конкретизує його основних детермінантів, в тому числі, предмету нагляду за додержанням вимог закону щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем.

Згідно наказу Генерального прокурора України № 4гн від 19.09.2005 р. «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство», одним із пріоритетів у роботі прокурорів та органів досудового слідства вважається захист прав і законних інтересів потерпілих. Даний норматив-

ний акт зобов'язує прокурорів усіх рівнів вживати заходів до забезпечення відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди, витрат на стаціонарне лікування, виявлення та усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів [3]. Тому й предметом досліджуваного нами прокурорського нагляду є додержання законів відповідними органами при здійсненні повноважень щодо забезпечення відшкодування шкоди потерпілій від злочину стороні.

Разом із тим, підґрунтям та основою будь-якого закону є, в першу чергу, норма права. Для правильного розуміння та трактування категорії предмету прокурорського нагляду за додержанням вимог закону щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочином, варто провести певну градацію норм, за дотриманням яких повинен слідкувати прокурор на групі, використовуючи основні критерії класифікації, вироблені правовою наукою.

Так, за юридичною силою серед норм, що регламентують відносини в сфері відшкодування шкоди, заподіяної злочином, розрізняють ті, що містяться в Конституції України (зокрема, ст.ст.22, 41, 55, 56, 66); міжнародних нормативно-правових актах (Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985 р., Європейська Конвенція «Про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів» від 24.11.1983 р. та інші), кодексах (кримінальний, кримінально-процесуальний, цивільний, цивільний процесуальний, земельний та інші), законах (Закону України «Про визначення розміру збитків, завданих підприємству, установі, організації розкраданням, знищенням (псуванням), недостачею або втраченою дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та валютних цінностей», тощо). В той же час, є ряд підзаконних нормативно-правових актів в даній сфері, які повинні братися прокурором до уваги при здійсненні перевірки для правильного розуміння та тлумачення закону, але вони не враховуються при наведеній класифікації, оскільки про-

курор наглядає за додержанням лише норм законодавчих актів. За характером зазначені вище норми поділяють на процесуальні та матеріальні; за предметом правового регулювання - кримінальні, кримінально-процесуальні, цивільні, цивільні процесуальні, трудові, земельні та інші.

Значна кількість норм знаходить місце в межах саме кримінально-процесуального законодавства, що обумовлено специфікою прокурорського нагляду за додержанням вимог закону щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочином, який реалізується в сфері кримінального процесу. З огляду на це, доцільно провести класифікацію безпосередньо кримінально-процесуальних норм. Так, за службовим призначенням, такі норми варто розділити на загальні або, так звані, декларативні норми, які визначають засадничі ідеї тієї чи іншої діяльності і стосуються всіх без винятку суб'єктів – це положення, визначені ст.ст.2, 4, 22, тощо КПК України в частині відшкодування шкоди; на спеціальні, тобто такі, які кореспондуються чітко визначеним службовим особам чи конкретним громадянам з питань їх прав та обов'язків, а саме ст.ст.28, 29, 122-125, 228, тощо КПК України; та на ті, що визначають порядок, умови та специфіку відшкодування шкоди, так звані процедурні норми, зокрема це ст.ст.49-52, 64, 126, тощо КПК України. Норми, які регламентують технічні питання відшкодування шкоди, можуть міститися і в кримінальному, цивільному, цивільному процесуальному, трудовому та іншому законодавстві.

Величезний обсяг правових норм щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочином, які становлять предмет досліджуваного нагляду, породжує на практиці чимало колізійних проблем, з якими стикається прокурор при здійсненні наглядової діяльності. Розглянемо їх більш детально.

Так, прокурор під час перевірки додержання вимог закону щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочином, в першу чергу, повинен з'ясувати чи виконані положення ст.ст.2, 4, 22 КПК України, про які зазнача-

лося вище, і які регламентують основні постулати кримінального судочинства. Іншими словами, прокурор встановлює, чи роз'яснено права учасникам кримінального процесу в частині відшкодування шкоди та чи забезпечуються вони в сфері відшкодування шкоди, заподіяної злочином; чи вжито всіх необхідних заходів для всебічного повного та об'єктивного дослідження обставин справи, в тому числі щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочином. Але остаточний висновок про повноту виконання зазначених норм у частині відшкодування шкоди, можливий лише після детальної перевірки виконання інших, більш конкретних норм.

Відповідно до п.4 ч.1 ст.64 Кримінально-процесуального кодексу України, у кримінальних справах підлягає доказуванню характер і розмір шкоди, завданої злочином, а також розмір витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння [4].

Специфіка даної норми полягає в тому, що з однієї сторони вона породжує в особи, яка веде процес (орган дізнання, слідчого), певні обов'язки щодо забезпечення відшкодування шкоди в конкретній кримінальній справі, але, в той же час вона зобов'язує прокурора, при здійсненні нагляду за дотриманням законів органами дізнання та досудового слідства вирішувати, чи вжито відповідною посадовою особою всіх можливих заходів для забезпечення відшкодування шкоди, і якщо ні, то прокурор наділяється самостійними повноваженнями щодо забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочином.

Вирішуючи питання про визнання особи потерпілою, органам досудового розслідування та суду необхідно з'ясувати, яку конкретно шкоду заподіяно цій особі злочином (моральну, фізичну чи майнову) (п.2) [5]. Стаття 49 КПК України визначає, що потерпілим у кримінальному процесі визнається особа, котрій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Посадова особа, в провадженні якої перебуває кримінальна

справа (особа, яка проводить дізнання, слідчий, суддя, суд), про визнання особи потерпілим виносить відповідний процесуальний документ: постанову або ухвалу [4]. Цікавим є той факт, що прокурор таким правом не наділений, а тому він за результатами перевірки, згідно ст.227 КПК України та ст.ст.23, 32 Закону України «Про прокуратуру» може надати вказівку відповідній посадовій особі або внести подання про усунення недоліків, що мають місце в конкретній ситуації, або ж, керуючись ст.ст.132, 227 КПК України, винести власну постанову про визнання особи потерпілою.

В той же час, ст.ст.28, 50 та 51 та інші КПК України передбачають відшкодування лише матеріальної шкоди, в тому числі збитків. Конституція України ж закладає основи відшкодування шкоди загалом, без її розмежування на майнову та моральну. Обов'язок повного відшкодування шкоди, заподіяної злочином ґрунтується також і на вимогах цивільного законодавства, ст.ст.22, 23 ЦК України [6].

У кримінальній справі ж вимоги про відшкодування моральної шкоди розглядаються і вирішуються судом за умови, що особу, якій її заподіяно, визнано в установленому законом порядку потерпілим та цивільним позивачем і що у справі є письмова заява, яка за змістом відповідає ст.119 ЦПК. У тих кримінальних справах, які відповідно до ст.27 КПК порушуються не інакше як за скаргю потерпілого, вимоги про відшкодування моральної шкоди можуть бути викладені у скарзі про порушення кримінальної справи (п.17-1) [7].

Таким чином, право на відшкодування шкоди, заподіяної злочином в повному об'ємі гарантується Конституцією України, регламентується чинним ЦК України, і в кінцевому рахунку не викликає заперечень. У той же час норми КПК України не містять положень щодо відшкодування моральної шкоди в межах кримінального процесу, але передбачають визнання особи потерпілим за наявності останнього. Можливість відшко-

дування моральної шкоди регламентується на рівні постанов. Таке вирішення проблеми щодо відшкодування моральної шкоди ставить прокурора у безвихідне становище, оскільки, згідно чинного законодавства, прокурор здійснює нагляд за додержанням вимог лише закону, а тому прослідкувати реальність відшкодування моральної шкоди для нього стає неможливим.

Разом із тим, прокурор, перевіряючи виконання зазначеної вище категорії норм, повинен звертати особливу увагу на своєчасність та ефективність дій особи, яка веде процес щодо:

- визначення виду шкоди, заподіяної злочином, з конкретним посиланням на доказову базу;
- визнання особи потерпілим, цивільним позивачем;
- встановлення осіб, які несуть цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну злочином, притягнення конкретної особи як цивільного позивача;
- роз'яснення основних прав та обов'язків щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочином;
- дотримання процесуальної форми при виконанні зазначених вище дій;
- пред'явлено цивільний позов в кримінальній справі, якщо так, то чи дотримано всіх моментів законодавства в даному напрямку.

Стосовно пред'явлення цивільного позову у кримінальній справі, то варто зазначити, що згідно ст.28 КПК України особа, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, вправі при провадженні в кримінальній справі пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, цивільний позов, який розглядається судом разом з кримінальною справою [4]. За таких обставин роль прокурора при здійсненні нагляду за додержанням вимог закону щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочином, в частині пред'явлення цивільного позову зводиться до перевірки наявності останнього в кримінальній справі

та дотримання всіх норм, які при цьому повинні виконуватися. І саме тут виникає проблема з приводу законодавчого регулювання вимог, яким повинен відповідати цивільний позов у кримінальній справі стосовно форми та змісту. Дане питання частково регламентується постановою Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 року № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», де в п.17-1 зазначено, що позовна заява про відшкодування шкоди, заподіяної злочином повинна відповідати вимогам ст.119 Цивільного процесуального кодексу України [7], але дана норма не враховує всіх особливостей цивільного позову в кримінальній справі. Чинний же КПК України такі питання не розглядає, а тому прокурору фактично доводиться перевіряти виконання постанов Пленуму Верховного Суду України, що явно суперечить засадам прокурорського нагляду.

В той же час ч.2 ст.29 КПК України, ст.33 Закону України «Про прокуратуру» визначено, що прокурор пред'являє або підтримує поданий потерпілим цивільний позов про відшкодування збитків, заподіяних злочином, якщо цього вимагає охорона інтересів держави, а також громадян, які за станом здоров'я та з інших поважних причин не можуть захистити свої права [4, 2]. Таким чином, закон передбачає можливість самостійного звернення прокурора у кримінальній справі з цивільним позовом про відшкодування, але лише збитків. Пред'явлення ж цивільного позову про відшкодування матеріальної шкоди регламентоване нормами кримінально-процесуального, цивільного та цивільного процесуального законодавства, тому й діяльність прокурора в даному контексті зрозуміла, він або перевіряє виконання зазначених вище норм, або використовуючи їх самостійно пред'являє цивільний позов. Основні ж моменти щодо відшкодування моральної шкоди в кримінальній справі законодавчо не визначені, а врегульовані на рівні постанов, зокрема визначення поняття, форма

та зміст цивільного позову, а тому прокурор у цих питаннях залишається осторонь.

Серед науковців існує точка зору, що прокурор не повинен заявляти цивільного позову про компенсацію моральної шкоди, навіть за наявності поважних причин, визначених ч.2 ст.29 КПК України, оскільки компенсація зазначеної вище шкоди, передбачає обов'язковість прямого волевияву потерпілого, є особистісною категорією, психологічною за своїм змістом. Якщо ж потерпілий не заявив вимоги компенсувати йому моральну шкоду, він або не вважає, що морально постраждав, або вирішив не здійснювати таке право. А. Анікіна вважає, що діяльність прокурора щодо захисту прав потерпілих в частині відшкодування моральної шкоди, повинна зводитись до передачі складеної потерпілим позовної заяви в суд та поєднуватися з допомогою по її оформленню [8, с.368]. Дозволимо собі не погодитися з такою позицією, оскільки прокурор завжди стоїть на сторожі закону, а тому у випадках заподіяння шкоди, в тому числі моральної, він повинен вжити всіх передбачених законом заходів для її відшкодування. Крім цього, згідно вимог чинного законодавства до обов'язків прокурора не належить консультативна діяльність із приводу оформлення та подання позовної заяви, а тому він зобов'язаний за наявності підстав подати власну позовну заяву або повернути існуючу з вказівкою на наявні в ній недоліки. На жаль, на сьогодні, в чинному КПК України відсутня норма, яка би передбачала право прокурора для звернення з цивільним позовом про відшкодування моральної шкоди, але це залишається питанням часу.

Згідно з чинним законодавством орган дізнання, слідчий, у чиєму провадженні знаходиться кримінальна справа, не можуть займати пасивну позицію щодо захисту майнових прав потерпілого. Статтею 29 КПК на них, а також на прокурора, при наявності даних про те, що злочином завдана матеріальна шкода або понесені витрати закладом охоро-

ни здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочину, покладається обов'язок вжити заходів до забезпечення цивільного позову. Відповідно до ст.ст.125-126 КПК України на слідчого покладається обов'язок вжити заходів до забезпечення заявленого у кримінальній справі, а також можливого у майбутньому цивільного позову [4]. Перевіряючи дотримання зазначених вище норм, прокурор зобов'язаний встановити наступне:

- чи здійсненні заходи щодо розшуку втраченого майна в результаті вчиненого злочину;
- чи встановлено джерела відшкодування шкоди;
- чи проведено опис та накладено арешт на майно, згідно вимог закону;
- чи проведено необхідні заходи для збереження майна.

Таким чином, предмет прокурорського нагляду за додержанням вимог закону щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочином є комплексним та багатоаспектним поняттям. З'ясовуючи всі важливі моменти відшкодування шкоди, прокурору необхідно перевіряти дотримання норм не лише кримінально-процесуального, але й іншого законодавства, в деяких випадках звертатися до підзаконних нормативно-правових актів для правильного тлумачення закону. Разом із тим, чимало питань відшкодування шкоди, заподіяної злочином не врегульовані нормами КПК України відповідно до вимог сьогодення, а тому потребують подальшого теоретичного обґрунтування та законодавчого закріплення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прокурорський нагляд в Україні : курс лекцій [для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / [кол. авторів: Нор В. Т., Береський Я. О., Когутич І. І., Котик З. Д., Гузела М. В., Павлишин А. А., Анікіна Н. П., Писарчук С. І.] ; за ред. проф. В. Т. Нора. – Львів : Тріада плюс, 2002. – 280с.
2. Закон України «Про прокуратуру» : від

05.11.1991 р. // ВВР України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.

3. Наказ Генерального прокурора України «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство» : від 19.09.2005 р., № 4гн.

4. Кримінально-процесуальний кодекс України // ВВР України. – 1961. – № 2. – Ст. 15.

5. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» : від 02.07.2004 р., № 13 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. –

№ 8 (48). – С. 6–10.

6. Цивільний кодекс України // ВВР України. – 2004. – №№ 40-41, 42. – Ст. 492.

7. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» : від 31.03.1995 р., № 4 // Юридичний вісник України. – 09.2001. – № 36.

8. Анікіна Н. Прокурорський нагляд за відшкодуванням шкоди, завданої злочином, у кримінальному судочинстві / Н. Анікіна // Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні : матеріали XI регіональної наук.-практ. конф., 2005. – С. 366–368.

Назарук О. І. Особливості предмету прокурорського нагляду за додержанням вимог закону щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочином / О. І. Назарук // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 324–329 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10noiszz.pdf>

На основі положень теорії прокурорського нагляду та відповідно до чинного законодавства, визначено предмет прокурорського нагляду за додержанням вимог закону щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочином, встановлено особливості останнього та вказано на недоліки чинного законодавства в даній сфері з метою їх усунення.

Назарук Е.И. Особенности предмета прокурорского надзора за соблюдением требований закона о возмещении вреда, причиненного преступлением

На основе положений теории прокурорского надзора и согласно действующему законодательству, определен предмет прокурорского надзора за соблюдением требований закона о возмещении вреда, причиненного преступлением, установлены особенности последнего и указано на недостатки действующего законодательства в данной сфере с целью их устранения.

Nazaruk E.I. Feature of a Subject of Public Prosecutor's Supervision in Observance of Requirements for the Law on Compensation of the Harm Caused By a Crime

On the basis of the theory of Public Prosecutions and in accordance with applicable law, defined the subject of prosecutor's supervision over observance of the law on damages caused offense, and the peculiarities of the latter indicated the shortcomings of current legislation in this area to address them.